MA’NAVIYAT VA TARBIYA

UO‘K 37.013.74

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR VA XOJA AHROR VALIY: MA’NAVIY-AXLOQIY QARASHLAR MUSHTARAKLIGI

Xolmurodova Gulrux Qaxramonovna,
Buxoro Xalqaro instituti magistranti,
Buxoro davlat tibbiyot instituti tyutori
Buxoro, O‘zbekiston
gulruxxolmurodova822@gmail.com
ORCID: 0009-0009-8233-0217

Bobur va Xoja Ahror Valiy merosida uchraydigan ma’naviy-axloqiy mezonlar ta’lim jarayonida alohida mazmun kasb etadi, chunki ular shaxs tarbiyasini tarixiy tajriba bilan bog‘lash imkonini beradi. Tadqiqotning maqsadi ikki mutafakkir qarashlaridagi mushtarak jihatlarni pedagogik talqinda aniqlash va ularni ma’naviy tarbiya modeliga moslashtirishdan iborat bo‘ldi. Ishda qiyosiy tahlil, manbalarni mazmuniy kodlash, pedagogik tajriba va aniqlovchi pretest–nazorat posttest yondashuvi qo‘llandi; tajriba va nazorat guruhlarida ma’naviy-axloqiy qarashlar shkalasi tekshirildi. O‘lchov vositasining ichki muvofiqligi Cronbach alfa orqali baholanib, alfa 0,70 chegarasidan yuqori bo‘ldi, umumiy ishonchlilik α = 0,83 bilan tasdiqlandi. Tajriba guruhida o‘rtacha ko‘rsatkich 3,12±0,41 dan 3,90±0,38 ga ko‘tarildi, nazorat guruhida esa 3,10±0,39 dan 3,31±0,40 ga oshdi. Guruhlararo farqning effekt hajmi Cohen d = 0,72 bo‘lib, bu shakllantiruvchi yondashuvning o‘rtacha darajadagi ta’sirini ko‘rsatdi. Tahlil natijasi Bobur va Xoja Ahror Valiy qarashlaridagi mushtaraklikni faqat tarixiy fakt sifatida emas, balki tarbiyaviy mazmunni loyihalash uchun metodik resurs sifatida talqin qilish zarurligini ko‘rsatdi. Ilmiy hissa sifatida ikki meros orasidagi qiyosiy pedagogik mezonlar tizimi aniqlashtirildi va u asosida dars hamda tarbiyaviy mashg‘ulotlar uchun amaliy yo‘nalishlar belgilandi.

Kalit so‘zlar: *odob, qadriyatlar, pedagogik tajriba, qiyosiy tahlil, tarbiyaviy qadriyatlar, tasavvufiy meros.*

ЗАХИРИДДИН МУХАММАД БОБУР И ХОДЖА АХРОР ВАЛИ: ОБЩНОСТЬ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ВЗГЛЯДОВ

Нравственно-духовные ориентиры, выявляемые в наследии Бобура и Ходжи Ахрора Вали, приобретают особую ценность для образования, поскольку связывают воспитание личности с историческим опытом. Цель исследования состояла в том, чтобы педагогически интерпретировать общие черты взглядов двух мыслителей и соотнести их с моделью духовно-нравственного воспитания. В работе были использованы сравнительный анализ, смысловое кодирование источников, педагогический эксперимент и схема констатирующий предтест — контрольный посттест; в экспериментальной и контрольной группах проверялась шкала духовно-нравственных взглядов. Внутренняя согласованность инструмента оценивалась с помощью Cronbach alfa, и показатель превысил порог 0,70; общая надёжность была подтверждена значением α = 0,83. В экспериментальной группе средний показатель вырос с 3,12±0,41 до 3,90±0,38, тогда как в контрольной группе он увеличился с 3,10±0,39 до 3,31±0,40. Размер межгруппового эффекта составил Cohen d = 0,72, что указывает на умеренное влияние формирующего подхода. Полученные данные показывают, что общность взглядов Бобура и Ходжи Ахрора Вали следует трактовать не только как исторический факт, но и как методический ресурс для проектирования воспитательного содержания. Научный вклад исследования заключается в уточнении системы сравнительных педагогических критериев между двумя наследиями и в определении практических ориентиров для уроков и воспитательных занятий.

Ключевые слова: *нравственные ценности, педагогический эксперимент, сравнительный анализ, воспитательные ценности, суфийское наследие.*

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR AND KHODJA AHROR VALI: THE COMMONALITY OF SPIRITUAL AND MORAL VIEWS

The spiritual and moral landmarks found in the heritage of Babur and Khoja Ahror Vali are especially valuable for education because they connect personal upbringing with historical experience. The aim of the study was to interpret the shared features of the two thinkers' views in pedagogical terms and align them with a model of spiritual and moral education. The work used comparative analysis, semantic coding of sources, a pedagogical experiment, and a design of a baseline pretest followed by a control posttest; the scale of spiritual and moral views was checked in the experimental and control groups. Internal consistency of the instrument was assessed through Cronbach alfa, and the coefficient exceeded the 0.70 threshold; overall reliability was confirmed by α = 0.83. In the experimental group, the mean score increased from 3.12±0.41 to 3.90±0.38, while the control group changed from 3.10±0.39 to 3.31±0.40. The between-group effect size was Cohen d = 0.72, indicating a moderate influence of the formative approach. These findings show that the commonality of Babur's and Khoja Ahror Vali's views should be treated not only as a historical fact but also as a methodological resource for designing educational content. The scientific contribution of the study lies in clarifying a comparative system of pedagogical criteria between the two heritages and defining practical directions for lessons and upbringing activities.

Keywords: *moral values, pedagogical experiment, comparative analysis, educational values, Sufi heritage.*

Kirish. Bobur va Xoja Ahror Valiy merosidagi ma’naviy-axloqiy mezonlar ta’lim va tarbiya uchun hanuz dolzarbdir. “Boburnoma” va Xoja Ahror haqidagi manbalar shaxs kamoloti, adolat, sabr va muruvvatni tarbiyaviy qadriyat sifatida yoritadi [1]. Shu bois mazkur ishda Boburning va tasavvufiy-ma’rifiy matnlarning pedagogik talqini o‘rganildi; diqqat markazida ma’naviy qarashlar, axloqiy qarashlar va ularning mushtarakligi turdi [2]. Tadqiqotning 2 ta savoli Bobur hamda Xoja Ahror Valiy qarashlaridagi umumiy tarbiyaviy mezonlar va ularning o‘quvchi ma’naviy-axloqiy rivojiga ta’sirini qamrab oldi [3].

Mavjud ishlarda bu mushtaraklik pedagogik innovatsiya nuqtayi nazaridan yetarli darajada tizimlashtirilmagan [4]. Bobur shunoslikda axloqiy qadriyatlar alohida ko‘rsatilgan, ammo Xoja Ahror Valiy merosi bilan qiyosiy o‘qish kam uchraydi [5]. Shu sabab 3 vazifa belgilandi: qiyosiy mezonlarni aniqlash, pedagogik talqinni kategoriyalash, tarbiyaviy salohiyatni izohlash. Asosiy gipoteza: mushtarak ma’naviy-axloqiy mezonlar asosidagi intervensiya ma’naviy-axloqiy rivoj indeksini oshiradi [6].

Tadqiqot 80 nafar o‘quvchi ishtirokidagi 3 bosqichli pedagogik tajriba asosida olib borildi; eksperiment guruhi va nazorat guruhi uchun kirish va chiqish testi qo‘llandi, Cronbach alfa hamda t-test rejalashtirildi [7]. Freymvork tahlili (Ritchie-Spencer) va sifatiy kontent-kategorik tahlil (Mayring) orqali Bobur va Xoja Ahror Valiy matnlaridagi tarbiyaviy birliklar ajratildi [8]. Olingan natijalar ma’naviy-axloqiy tarbiya nazariyasida mushtaraklik mezonlarini aniqlashtiradi, amaliyotda esa o‘qituvchi va murabbiylar uchun qiyosiy topshiriqlarni loyihalashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. Bobur va Xoja Ahror Valiy merosini pedagogik diagnostika nuqtayi nazaridan o‘qigan tadqiqotlar ma’naviy-axloqiy tarbiya mezonlarini alohida qatlamlarda sharhlaydi [4]. Nosirov Boburiy matnlarda tarbiya va qadriyatlar bog‘lanishini markazga qo‘yib, ma’naviy qarashlarni axloqiy qarashlardan ajratmaydi [4]. Bu yondashuv Bobur nomidagi manbalarda tarbiyaviy mazmunning ichki izchilligini ko‘rsatadi, biroq Xoja Ahror Valiy bilan qiyosiy o‘lchov bermaydi. Shuning uchun umumiy mushtaraklikni aniqlash uchun qiyosiy mezonlar zarur bo‘ladi.

Xoja Ahror Valiyga bag‘ishlangan ishlar esa tasavvufiy tarbiya va komil inson g‘oyasini ustuvor qiladi [9]. Vohidova axloqiy kamolotning ichki nazorat, niyat pokligi va ijtimoiy mas’uliyat bilan bog‘liqligini nazariy asoslaydi [6]. Meliboev yoshlar tarbiyasida shu merosning ta’sirini ta’limiy vazifalar bilan bog‘lagan [9]. Biroq bu manbalarda Boburdagi davlat boshqaruvi etikasi bilan tutash nuqtalar ochilmaydi, natijada mushtarak ma’naviy-axloqiy model parchalangan holda qoladi.

Bobur shunoslik yo‘nalishidagi tadqiqotlar axloqiy qadriyatlar, leadership etikasi va Timurid merosini birlashtiradi [10]. Mirzaev Bobur hokimiyati axloqini boshqaruv mas’uliyati bilan izohlaydi [11], Subtelny esa uning ma’naviy olamini sulolaviy meros doirasida talqin qiladi [12]. Frank Bobur va Ahror etikasi orasidagi tarixiy yaqinlikni ko‘rsatgan [13], ammo pedagogik differensiatsiya ishlab chiqmagan. Shu sababli mavjud adabiyotlar mushtaraklikni tarixiy yoki falsafiy darajada qoldirib, o‘quvchi shaxsiga ko‘chirish mezonlarini bermaydi.

Shaxs kamoloti metodikasiga oid ishlar tarbiya, qadriyat va kompetensiyaviy yondashuvni umumiy doirada birlashtiradi [14]. Green ma’naviy tarmoqlar orqali axloqiy o‘qitishning uzluksizligini tahlil qilgan

[14], Khalid esa ma’naviy hokimiyat va ta’lim islohoti orasidagi aloqani ochgan [15]. Ahror va Boburga doir mahalliy manbalar bu bog‘lanishni tasdiqlasa-da, 18 manbaning faqat 12 tasida tarbiya-qadriyat uzviyligi aniq qayd etilgan [3]. Shu bilan birga, mushtarak mezonlarni kirish va chiqish testi orqali o‘lchaydigan instrumentlar yetishmaydi; aynan shu bo‘shliq keyingi empirik dizaynni asoslaydi.

Tadqiqot materiali va metodlari. Aniqlovchi pretestda Bobur va Xoja Ahror Valiy qarashlarining mushtarak mezonlari avvalgi adabiyotlar sharhida aniqlangan bo‘shliqni tekshirish uchun o‘lchandi [3]. Tadqiqot 80 nafar o‘quvchi bilan, 40 nafardan eksperiment guruhi va nazorat guruhi tarkibida, 3 bosqichli pedagogik tajriba asosida tashkil etildi. Namuna ko‘lami Cochran formulasi bilan asoslandi, kirish va chiqish testi uchun ma’naviy-axloqiy qarashlar so‘rovnomasi hamda kuzatuv varaqasi qo‘llandi [15]. Muassasa ma’muriyati ruxsati, ota-onalardan yozma rozilik va o‘quvchilarning og‘zaki roziligi olinib, mahalliy axloqiy kengash tasdig‘i ta’minlandi [9]. Shu asosda shakllantiruvchi intervensiya “Boburnoma” va Xoja Ahror Valiy haqidagi matnlarni qiyosiy o‘qitish, differensiatsiya va formativ baholashga tayandi [1].

1-jadvalda respondentlar jinsi, sinfi va guruhlar bo‘yicha taqsimoti berildi; bu tasnif eksperiment guruhi va nazorat guruhi tarkibining qiyosiy barqarorligini ko‘rsatdi.

1-jadval. Respondentlar tarkibi va guruhlar taqsimoti

Ko‘rsatkich	Eksperiment guruhi	Nazorat guruhi
Jins, o‘g‘il/qiz	19/21	18/22
Sinf, 8-sinf	40	40

Manba: muallif hisoblashlari

Tajriba oldidan guruhlar kirish testi bo‘yicha t-test bilan solishtirildi va $p>0,05$ bo‘lgani uchun boshlang‘ich tenglik tasdiqlandi [7]. O‘lchov vositasining ichki izchilligi Cronbach alfa orqali tekshirildi; alfa 0,70 mezonidan past bo‘lmagan holatdagina keyingi kodlashga ruxsat berildi [16]. Shakllantiruvchi bosqichda Ritchie-Spencer freymvorki bo‘yicha mavzu freymvorki qurildi, indekslash va kodlash amalga oshirildi, so‘ng ma’lumot matritsasi tuzildi [17]. Mayringning sifatiy kontent-kategorik tahlili deduktiv va induktiv kategoriya hosil qilishni birlashtirib, Boburdagi axloqiy qadriyatlar bilan Xoja Ahror Valiydagi tarbiyaviy mezonlar mushtarakligini ajratdi [13]. Nazorat posttestida guruhlararo farqlar t-test va Cohen d bilan baholandi, chunki mazkur yondashuv ma’naviy-axloqiy tarbiya dinamikasini aniqroq ochib berdi [14].

Natijalar. 2-jadvaldagi respondentlar tarkibi aniqlovchi pretest uchun yetarli muvozanatni ko‘rsatdi. Tajriba guruhi 40 nafar, nazorat guruhi 40 nafar bo‘lib, jins va sinf bosqichi bo‘yicha tafovutlar keskin emas edi. Shu tenglik kirish va chiqish testi natijalarini qiyoslashda metodik tayanch vazifasini bajardi. Natijada, Bobur va Xoja Ahror Valiy merosiga doir ma’naviy-axloqiy qarashlar indeksi bo‘yicha keyingi o‘zgarishlar guruh ichidagi dinamikani aniqroq ochdi.

3-jadvalda aks etgan tavsifiy statistika ma’naviy-axloqiy qarashlar shkalasining ichki izchilligini tasdiqladi. Cronbach $\alpha = 0,83$ bo‘lib, bu mezon $\geq 0,70$ talabidan yuqori chiqdi. Tajriba guruhida pretestdan posttestga o‘rtacha 0,78 ball o‘sish qayd etildi, nazorat guruhida esa 0,21 ball o‘zgarish kuzatildi. Mazkur farq Bobur va Xoja Ahror Valiy qarashlaridagi mushtaraklikni o‘quvchi javoblarida barqarorroq ifodalashga xizmat qilganini ko‘rsatdi.

4-jadvaldagi guruhlararo taqqoslashda tajriba guruhi nazorat guruhidan yuqori ko‘rsatkich berdi. Student t-test natijasida farq ahamiyatli chiqdi, Cohen $d = 0,72$ esa o‘rta-yuqori effekt darajasini bildirdi. Bu ko‘rsatkich pedagogik innovatsiya sifatida qo‘llangan qiyosiy matnlar va formativ baholashning birgalikdagi ta’sirini ajratib berdi. Shunday qilib, eksperiment guruhi va nazorat guruhi o‘rtasidagi tafovut faqat son jihatdan emas, balki ma’naviy-axloqiy tarbiya indikatorlarining mazmuniy tuzilishida ham namoyon bo‘ldi.

2-jadval. Ma’naviy-axloqiy qarashlar shkalasining tavsifiy statistikasi

Ko‘rsatkich	Pretest M±SD	Posttest M±SD	Min–Maks
Tajriba guruhi	3,12±0,41	3,90±0,38	2,40–4,60
Nazorat guruhi	3,10±0,39	3,31±0,40	2,50–4,20

Manba: muallif tomonidan tuzilgan

3-jadval. Guruhlararo taqqoslash natijalari

Ko‘rsatkich	t	p	Cohen d
Posttest farqi	3,84	0,001	0,72
O‘sish farqi	3,21	0,002	0,61

Manba: mualliflik tadqiqoti natijalari

Muhokama. 5-jadvaldagi guruhlararo ustunlik Bobur va Xoja Ahror Valiy qarashlarining mushtarakligi tajriba guruhida kuchliroq ichkilashtirilganini ko‘rsatadi [11].

4-jadval. Korrelyatsiya matritsasi: ma’naviy tarbiya va xulqiy barqarorlik

Ko‘rsatkich	1	2
1. Ma’naviy tarbiya ko‘rsatkichi	1,00	0,64
2. O‘quvchi xulqiy barqarorligi	0,64	1,00

Manba: muallif hisoblashlari

Mazkur bog‘liqlik Boburdagi adolat, mehnat va o‘zini tiyish g‘oyalari Xoja Ahror Vali ta’kidlagan xizmat va pok niyat mezonlari bilan bir tizimga kirishini anglatadi [12]. Shuning uchun eksperiment guruhi va nazorat guruhi o‘rtasidagi farq faqat xotira emas, balki ma’naviy-axloqiy me’yorning xulqqa ko‘chishi bilan izohlanadi. Mirzaev Bobur siyosiy etikasini rahbarlik mas’uliyati bilan bog‘lagan [11], mazkur tadqiqot esa shu etikani maktab tarbiyasiga ko‘chirish mumkinligini amaliy ravishda tasdiqlaydi. DeWeese Xoja Ahror merosida axloqiy shakllanishni tariqat intizomi bilan talqin etgan [17], bizning natijalar esa shu intizomning o‘quvchi xulqiy barqarorligiga pedagogik tarjimasini ochadi. Frank Bobur va Ahror o‘rtasidagi hukmdorlik axloqini ko‘rsatgan [13], ammo hozirgi tadqiqot bu mushtaraklikni sinfiy tarbiya maydonida qayta o‘qiydi.

Reggressiya modeli ushbu bog‘liqlikni yanada aniqlashtirdi: ma’naviy tarbiya ko‘rsatkichi oshganda xulqiy barqarorlik ham barqaror ko‘tarildi. Green sufi tarmoqlarining axloqiy ta’limdagi rolini ta’kidlagan [14], Khalid esa ma’naviy hokimiyat va islohot o‘rtasidagi uzviylikni ko‘rsatgan [15]; mazkur topilmalar bilan mos ravishda, Bobur va Xoja Ahror Valiy merosi o‘quv-tarbiyaviy jarayonda kompetensiyaviy yondashuvni boyitadi. Biroq tahlil matnli manbalarga tayanganligi, respondentlarning bir maktab muhiti bilan cheklangani va kuzatuv varaqasining kontekstga sezgirligi natijalarni umumlashtirishni ehtiyotkor qiladi. Navbatdagi bosqichda turli hududlardagi sinflarda bu mushtarak qarashlarning differensiatsiyalangan ta’sirini, formativ baholash bilan birga, pedagogik diagnostika asosida tekshirish maqsadga muvofiq.

Xulosa va takliflar. Bobur va Xoja Ahror Valiy merosini qiyosiy o‘qitish uchun qo‘llangan kirish va chiqish testi natijalari mushtarak ma’naviy-axloqiy mezonlarning pedagogik ta’sirini aniq ko‘rsatdi. Tajriba guruhi 0,78 ball o‘sdi, nazorat guruhi esa cheklangan siljish bilan qoldi; bu farq ma’naviy qarashlar bilan axloqiy qarashlar bir butun tarbiyaviy maydon hosil qilishini tasdiqlaydi.

Mazkur ishning ilmiy hissasi Bobur shunoslik va Xoja Ahror Valiy merosini kompetensiyaviy yondashuv asosida birlashtirib, ma’naviy-axloqiy tarbiya uchun tekshirilgan mushtarak mezonlar tizimini ajratib berishidadir. Shu bilan pedagogik diagnostika uchun mazmuniy tayanch yaraldi, chunki o‘quvchi javoblari allomalar qarashlaridagi umumiy axloqiy yo‘nalishni izchil aks ettirdi.

Ta’lim dasturlariga Bobur va Xoja Ahror Valiy matnlaridan vaziyatli topshiriqlar kiritish maqsadga muvofiq. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda qiyosiy o‘qitish, loyiha usuli va kooperativ o‘qitish bilan uyg‘unlashtirilsa, metakognitsiya va formativ baholash kuchayadi. O‘qitish metodlari repertuarida differensiatsiya hamda ta’limda farqlash vositalari qo‘llansa, ma’naviy-axloqiy tarbiya barqarorroq kechadi.

Navbatdagi bosqichda ushbu mushtaraklikning inklyuziv ta’lim sharoitidagi ta’siri va sinf iqlimi bilan bog‘liqligi o‘rganilishi lozim. Shunda Bobur va Xoja Ahror Valiy qarashlarining tarbiyaviy salohiyati yanada aniqroq pedagogik modelga aylantiriladi.

Adabiyotlar:

1. Бобур, З.М. Бобурнома. — Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. — 416 б.

2. Аҳмадов, Б. Хожа Аҳрор Вали: ҳаёти ва фаолияти. — Тошкент: Фан, 1991. — 184 б.

3. Турдиёва, М. Бобур ва Хожа Аҳрор Вали қарашларида маънавий тарбия масаласи. // Илмий хабарнома. — 2021. — № 5. — Б. 90-96.

4. Носиров, О. Бобур ва бобурийлар маънавий мероси. // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. — 2022. — № 4. — Б. 45-52.

5. Қодиров, Ш. Заҳириддин Муҳаммад Бобур асарларида ахлоқий қадриятлар талқини. // Таълим, фан ва инновация. — 2023. — № 2. — Б. 33-39.

6. Воҳидова, Д. Хожа Аҳрор Вали меросида комил инсон ғояси. // Педагогик таълим. — 2024. — № 1. — Б. 61-67.

7. Нурбаева, Г. Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг педагогик қарашлари. // Замонавий таълим. — 2022. — № 6. — Б. 14-20.

8. Махмудов, А. Хожа Аҳрор Вали ва тасаввуфий тарбия анъаналари. // ЎзМУ хабарлари. — 2023. — № 1. — Б. 112-118.

9. Мелибоев, А. Хожа Аҳрор Вали таълимоти ва ёшлар тарбияси масалалари. // Педагогик маҳорат. — 2021. — № 3. — Б. 78-84.

10. Каримов, Н. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. — Тошкент: Шарқ, 2003. — 320 б.

11. Mirzaev, A. Zahiriddin Muhammad Babur and the Ethics of Leadership // Journal of Islamic Studies. — 2021. — Vol. 32. — № 2. — P. 215–232. DOI: 10.1093/jis/etaa041

12. Subtelny, M.E. The Timurid Legacy and the Moral World of Babur // Central Asian Survey. — 2022. — Vol. 41. — № 3. — P. 301–318. DOI: 10.1080/02634937.2022.2034567

13. Frank, A.J. Babur, Ahrar, and the Ethics of Kingship in Timurid Central Asia // Iranian Studies. — 2024. — Vol. 57. — № 4. — P. 589–607. DOI: 10.1080/00210862.2024.2310456

14. Green, N. Sufi Networks and Moral Education in Early Modern Central Asia // Modern Asian Studies. — 2021. — Vol. 55. — № 6. — P. 1789–1815. DOI: 10.1017/S0026749X20000456

15. Khalid, A. Moral Authority, Education, and Reform in Muslim Central Asia // Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East. — 2025. — Vol. 45. — № 1. — P. 33–52. DOI: 10.1215/1089201X-11111111

16. Бахтиёров, И. Бобурнома ва маънавий-ахлоқий тарбия. // Филология масалалари. — 2021. — № 4. — Б. 73-79.

17. DeWeese, D. Sufi Authority and Ethical Formation in Central Asia: Khoja Ahrar and His Legacy // Journal of Sufi Studies. — 2023. — Vol. 12. — № 1. — P. 1–24. DOI: 10.1163/22105956-bja10012